

Havránek, Bohuslav

K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků

In: *Otázky slovanské syntaxe : sborník brněnské syntaktické konference*,
17.-21.IV.1961. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp.
69-82

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119387>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

**PROBLEMATIKA HISTORICKOSROVNÁVACÍHO
STUDIA SLOVANSKÉ SKLADBY**

K HISTORICKOSROVNÁVACÍMU POZNÁNÍ SYNTAXE SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

BOHUSLAV HAVRÁNEK (Praha)

Můj referát se týká některých otázek historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků. Jsme v nebezpečí, že právě na naší konferenci, která má v názvu „historickosrovnávací“, o otázce komparatistické budeme mluvit poměrně málo. Snad můžete namítnout, že dnes můžeme být skeptičtí k této metodě, přesto se však pokusím ukázat, jak důležitým nástrojem bádání lingvistického je tato metoda i v dnešním vědním kontextu.

V programu konference je moje přednáška označena „K historickému a historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků“. To omezuji; o principech a otázkách historických speciálně mluvit nechci. Ne proto, že bych považoval za vyčerpávající, co jsem v několika referátech¹ k těmto otázkám již řekl, ale protože mi dnes záleží právě na tom, jak se máme nyní dívat na metodický postup srovnávání, a řekněme historického srovnávání i porovnávání.

K historickým principům, které jsem se už snažil v uvedených referátech a statích naznačit, patří podle mého názoru i ta zásada, že ve vývoji syntaxe právě velmi často nejde o náhradu jevu nebo typu A jevem nebo typem B, nýbrž že tu první typ A žije dál a není druhým typem B nahrazen, žijí tedy oba typy A i B vedle sebe; dále je pro vývoj syntaxe typická zásada, že starší nediferencované jevy a typy se vývojem stávají diferencovanými. Nechci tu zacházet do podrobností, protože jsem už o těchto zásadách několikrát mluvil.²

K tomu bych chtěl jenom podotknout, že je možný ještě třetí postup, že totiž jevy původně diferencované vývojem splývají, anebo že se z dublety málo diferencované jeden nebo druhý její člen vyřadí. Tedy takový zcela obvyklý případ, jaký máme v slovanských jazycích v morfologii, kde z několika typů minulých časů zůstává ve většině slovanských jazyků pouze jeden. Anebo to, čeho jsme se již dotkli na této konferenci v diskusi, že se starší slovanská duplicita predikátu sponového a bezesponového řeší v jednotlivých slovanských jazycích vítězstvím prvního nebo

¹ Viz můj referát ve sbornících a) *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků* (1957), str. 84 n., a b) *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě* (1958), str. 151 n., a článek *Textová kritika a primitivní typy věl* v Trávníčkově sborníku *Studie ze slovanské jazykovědy* (1958), str. 53 n.

² Srov. referáty uvedené v pozn. 1: a) na str. 79 n. a b) na str. 152 n.

druhého (srov. o této otázce dále na str. 78); přitom však může nastoupit i postup, který je pro syntax typický, že totiž druhý typ nemizí úplně, nýbrž že se v omezení zachovává v jiné stylistické úloze, např. jako bezesponový predikát v dnešní spisovné češtině.³

Přistoupíme k metodě srovnávání samého. Zde si musíme klást otázku, co vlastně srovnáváme. A chceme-li srovnávat s určitým vědním prospěchem, musíme mít před sebou nejen shody, ale také rozdíly. Kdyby srovnání odhalilo jenom jevy stejné, nemůže nám vlastně celkem přispět k hlubšímu poznání jak vývoje, tak stavu jazyka. Včerejší referát akad. Trávníčka i diskuse po něm nám jasně řekla, co je zhruba předmětem syntaxe. Je to věta a větné vztahy. To vede k obecným základním pojmům: větotvorný akt a vztahy syntaktické (vztahy syntaktické bych sám na rozdíl od akad. Trávníčka raději vždycky nazýval syntagmaty neboli syntaktickými dvojicemi). Vystupuje tu na jedné straně důležitá otázka, jaký je poměr predikačního vztahu k větotvornému aktu, a na druhé straně poměr tohoto vztahu k vztahům ostatním, které akad. Trávníček nazývá členskými a které se dnes celkem obecně nazývají syntagmaty; ta však podle mého chápání zahrnují i vztah predikační i vztahy subordinace a koordinace, determinace a řadění.

Zde mi však nejde o rozbor těchto obecných pojmů, ale o něco jiného. Pokud zůstaneme u těchto obecných, základních pojmů pro syntax a promítneme-li je do srovnávání slovanských jazyků, musíme si přiznat, že v základě vidíme v slovanských jazycích jednotu. I kdybychom šli dost daleko za hranice slovanských jazyků, v podstatě je zde jednotu. Ovšem můžeme také celkem samozřejmě říci, že rozdíly jsou v tom, jakým způsobem se větotvorný akt a syntaktické vztahy, syntagmata realizují jazykovými prostředky v jednotlivých jazycích slovanských.

Podle mého mínění bylo by však značným zjednodušením celé problematiky a syntax by se dostala vlastně na periferii interpretace mluvnické stavby jazyka, kdyby se srovnávací syntax omezovala jedině na porovnání těchto konkrétních prostředků v jednotlivých jazycích. Chtěl bych proto ze svého stanoviska zde upozornit na jednu stránku věci (samo o sobě to není nic nového). Vedle oněch základních pojmů, základních vztahů syntaktických musíme rozeznávat ještě určité vztahy specifické; můžeme je označit termínem, kterého se tu také včera užilo, „konstrukce“ nebo „typy“ těch vztahů. A v nich se už svým způsobem určitou formou (jazykovým prostředkem) realizuje jisté specifikum těch vztahů. Myslím, že v těchto konstrukcích neboli typech spojuje se jistým způsobem i konkrétní formální jazyková realizace i specificky syntaktický význam. V těchto typech-konstrukcích vidíme již v slovanských jazycích v minulosti i přítomnosti rozdíly a chci ve svém referátu některé takové diferencované typy-konstrukce ilustračně doložit. Ale než přejdu k těmto ilustračním příkladům, chci se dotknout ještě jedné otázky.

³ Srov. Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II* (1949), str. 26 n. a B. Havránek – Al. Jedlička, *Mluvnice českého jazyka* (1961), str. 303.

Co je předmětem komparatistiky? Víte, že bývá spor o to, zdali vlastně nemá být předmětem srovnávacího jazykozpytu, komparatistiky, jenom odhalení nejstaršího společného stavu nebo východiska jazyků geneticky příbuzných. Proti tomu stojí názor v české a slovenské slavistice skoro obecný, že tím se komparatistika vyčerpat nemůže, že komparatistika nejen odhaluje společné východisko nebo to, co je zachováno ze starého stavu nebo v čem je změněn, nýbrž že má sledovat i celý historický rozvoj slovanských jazyků v jejich shodách i rozdílech.⁴

Abych uvedl konkrétní příklad: studujeme-li instrumentál predikativní, není pro nás jen otázkou, zda je to typ prastarý a praslovanský, nýbrž více nás zajímá, jakým způsobem se tento jev během vývoje slovanských jazyků a v jejich dnešním stavu projevuje.⁵

Tím se ovšem dostává komparatistika do širokého pole sledování celého rozvoje slovanských jazyků spisovných i nespisovných. Jsem si vědom toho, že takové široké pojmání nám na jedné straně úlohu komparatistiky znesnadňuje a že chová v sobě nejedno nebezpečí. Je přitom především třeba, abychom nesrovnávali věci značně disparátní, minulé a přítomné, jak se také někdy v komparatistice děje. Sám se tomu postupu z nedostatku času zcela nevyhnu u těch několika konkrétních případů, které dál uvedu. Kladu však znovu důraz na to, že nelze směřovat různá období a různé vrstvy i téhož jazyka. A na druhé straně, kdybychom skutečně komparatisticky vztahy jazyků tak příbuzných, jako jsou slovanské, ve stavbě syntaktické dovedli v celém tomto širokém pásmu vyložit a srovnat je i v současné době i v minulosti, vysvětlilo by se nám velmi mnoho jak z vývoje slovanských jazyků, tak z dnešního jazykového stavu; ba učinili bychom podstatný krok kupředu v obecném poznání zákonitosti vývoje jazyka i jeho dění.

Chci uvést nyní několik konstrukcí neboli typů vztahů syntaktických a jejich realizace, které podle mého názoru mohou nám sloužit za příklady předmětu syntaktické komparatistiky slovanské. Zároveň chci ukázat, jakým způsobem tu komparatistika může prospět k pochopení i výkladu historického vývoje, ale i jaká nebezpečí přináší zjednodušování.

Je zde stará otázka tzv. bezpodmětných vět, která se v první polovině dvacátého století zásluhou i českého syntaktického bádání dostala opět značně do popředí.⁶ Zde v této aule brněnské filosofické fakulty přednášel prof. Josef Zubatý

⁴ Srov. např. i místa v mých statích o nové srovnávací slovanské jazykovědě v čas. *Slavia* 18 (1947) str. 267; 21 (1952) str. 6 a j. č., v Horáلكově *Úvodu do studia slovanských jazyků*, str. 29.

⁵ Viz sborník Institutu slavjanovedeniija AN SSSR *Творительный падеж в славянских языках* (Moskva 1958) vydaný pod redakcí S. B. Bernštejna a jeho rozbor od R. Mrázka v *Slavii* 30 (1961), str. 108 n.

⁶ Tematika bezpodmětných vět (verba impersonalia) byla velmi živá v polovině 19. stol.; do té doby zejména spadá klasická práce Miklošičova v 1. vydání, *Die verba impersonalia* z r. 1867 (známý název *Subjektlose Sätze* má teprve 2. vydání r. 1883). Odkazy na jiné práce i s rozbohem viz zejména v stati Szoberově *Quelques remarques sur les impersonels* v *Donum natalicium Schrijnen* 1929, str. 89 n. — Znovu se zvýšil zájem o ně na poč. 20. stol. v souvislosti

svůj cyklus o vývoji podmětu, vývoji vět jednočlenných a dvoučlenných.⁷ Víte, že je velmi lákavé vidět jednočlennou větu (nečleněnou na subjekt-predikát) jako něco staršího, primitivnějšího, a dvoučlennou (rozčleněnou) jako něco vývojově pozdějšího, dokonalejšího. A přece, analyzujeme-li kterýkoli konkrétní jazyk, vidíme, že na jedné straně to je v samém jádře věci jistě pravda, ale na druhé straně je jev sám i jeho vývoj mnohem složitější.

Mluvalo se již na konferenci o větách, které bychom mohli nazvat nápisovými (viz zde na str. 24,31). Všichni ovšem víme, že tento typ vět je vlastně nový, abych se přesně vyjádřil, nikoli typ sám, ale jeho využití; současný život ho nesmírně rozšířil, myslíme-li na skutečné nápisy (středověké obrazné znaky domů nebo řemeslnických dílen nebyly přece znaky jazykovými). Vidíme, že se může rozcházet stáří typu a míra jeho nového využití.

Podívejme se na jiný typ jednočlenných vět slovesných (tzv. bezpodmětných) pro označení přírodních jevů typu *pluit*, nč. *prší*. V poslední době komparatisté často přímo varují před tím, abychom tyto jednočlenné věty, které se nám zdají tak samozřejmé, nepovažovali za velmi staré. Ukazuje se na to, že typ dvoučlenné věty, jaká je v rus. *дождь идет*, v srb. *kiša pada* atd., má do jisté míry obdobu v dvoučlenných větách, sémanticky ovšem odlišných, i v staré řečtině *ὄε Ζεύς* ‚přšel Zeus‘ i v staré indičtině *varšati Parjānyah* ‚prší P.⁸

s problematikou vět nominálních a jednočlenných. Pro nás je z této doby nejdůležitější práce Jos. Zubatého *Die „man“-sätze* v *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 40 (1907) 513 n. = Studie a články II (1954), 470 n. Z ostatních uvádím alespoň práci Th. Siebse v témž časopise 43 (1910) str. 283 n., *Die sogenannten subjektlosen Sätze*, důsledně hájící prioritu bezpodmětného typu. — Nový celkový přehled vývoje této otázky a literatury o ní (s některými mezerami zvl. v bádání slovanském, chybí např. práce Zubatého, Szoberova aj.) je v knize J. M. Galkiny—Fedorukové *Безличные предложения в современном русском языке* (M. 1959), str. 40—95.

⁷ Srov. oznámení ve zprávě rektora v *Inauguraci rektorů MU v Brně r. 1926/27*, str. 15. Viz i Fr. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině* I, II (1930 a 1931).

⁸ U nás na to poslední dobou upozorňovali zejména Vl. Skalička a P. Trost na konferenci o marxistické lingvistice koncem r. 1960 (v. sborník *Problémy marxistické lingvistiky* 1962, v tisku).

Tento názor koriguje učení, k němuž dospěl klasický srovnávací indoevropský jazykozpyt, totiž učení o větším stáří bezpodmětného typu, jak se odráží vedle uved. již studie Siebsovy např. u Zubatého v uved. čl. *Die „man“-sätze*, str. 495 = St. a čl. 453, ve Waackernaglových *Vorlesungen über Syntax* I (1920), 113 n., v Brugmannově *Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen* (1925) 21 n. aj., anebo aspoň učení, které výslovně připouští oba typy vedle sebe, jako zejména Delbrück ve *Vergleichende Syntax* III (1900), str. 25 n. a Meillet—Vendryes, *Traité de la grammaire comparée* ... (1924, 3. vyd. 1960), str. 287.

Nový nástup tohoto korigujícího názoru — v jádře velmi starého — zahájil zejména Ed. Hermann v práci *Die subjektlosen Sätze bei Homer* z r. 1926, vycházejze ze zjištění, že Homér nemá zde bezpodmětný typ a že tento typ je vůbec v indoevropských jazycích spíše mladý; obšírně se pak snažil jej odůvodnit W. Havers v studii *Primitive Weltanschauung und Witterungsimpersonalia* v čas. *Wörter und Sachen* 11 (1928), str. 75—112, podrobným archeologickým a etnografickým výkladem, vycházejícím z pochybných idealistických, ba přímo nábožensky založených, proti-

I v staroslověnštině máme typ podobný (*bogъ*) *dvěditъ* — jak jej v stručnosti můžeme citovat, podle smyslu, ač na daném místě (v. dále) je subjektem „отъць небесъныи“ — (*bogъ*) *odvědzi* (imъ mana ěsti) v Psal. 77,24 (Sin, Bon, Pog), *slъnъce mrъknetъ* Mat. 24, 29 Zogr, rovněž v staré češtině je *dšči* (*buoh*), *točič* *děšč* *pusti* Comest. 28a (za lat. *pluit*), jiné doklady v. pod heslem *dščieti* a *dščiti* v Gebauerově *Slovníku staročeském*.

Přesto podle mého názoru tato nedůvěra některých komparatistů k tzv. bezpodmětnému typu celý problém jednostranně zjednodušuje. I v těchto uvedených starých jazycích vidíme zřetelně vedle sebe obojí typ: v řečtině vedle typu *Zevs űei*, který je jediný u Homéra, je také neosobní *űei* (u Herodota, kde i *δ θεός űei* aj.), *veifei*, *ěseise*, *svskorázci*, v staré indičtině je zpravidla *varšati* neosobní, je *vătō vătī* „vítr věje“ i pouhé neosobní *vătī* ap.⁹

I v staroslověnštině, kterou pro jednostrannou tematiku památek neznáme v té stylové šíři, přece máme jeden zcela zřejmý doklad na impersonální *odvědzi* v Apost. (Jak 5, 17) (Ilija) *molitvoju pomoli se ne byti dvědu, i ne odvědzi po zemi lěta tri i měseць šestъ* Šiš, Christ (v Ochr jen nedost zřetelný úryvek a v Slěpč chybí) — *και προσευχη προσηξάτο τοϋ μη βρέχει και οϋκ ěβρεξεν...* V staré češtině je jasně pak neosobní *dšči* v Bibli drážďanské na témž místě *a v modlitvě prosil, aby nedščilo na zemi, a nedščilo tři lěta a mesiečov šest*, neosobní *hřmie: i bieše na tom místě veliký pláč právě jako by hřmělo* AlexPov 284a apod.¹⁰ Také v mluvené ruštině a zejm. v archaických nářečích je *doždum* (*подождело*), *снежим* vedle běžného *мо-розит* ap.¹¹

Avšak ani interpretace známého místa ze staroslověnského Matoušova evangelia,

vývojových předpokladů o složitosti lidského myšlení od samých počátků lidstva. Nechei popírat fakta u těchto lingvistů snesená, ale jejich interpretace je naprosto cizí vývojově založené marxistické lingvistiky; je proto lépe se opírat o nezkreslené konstatování fakt u pozitivistických jazykovědců, u Brugmanna, Delbrücka, Wackernagla, Meilleta, Vendryese ap. — Přesto však pronikla tato interpretace i do nových faktografických prací, např. v nové *Griechische Grammatik* E. Schwyzera a A. Debrunnera II (1950) str. 651, se uvádí, že tato impersonalia mají v řečt. ještě často božstvo jako subjekt a „potlačení“ takového subjektu se vykládá jako eufemismus nebo také již čistě fyzikálním chápáním jevu. — Názor o starší dvojčlennosti obdobných vět má svou tradici — nezávisle na uvedené linii — i v ruské jazykovědě, např. u Ovsjanika — Kulikovského, Peškovského, do jisté míry i u A. A. Šachmatova (*Синтаксис русского языка*, 1941, str. 88), srov. v práci Galkiny — Fedorukové uved. v pozn. 6, na str. 79 n.

⁹ Srov. např. výše uved. Brugmannovu *Die Syntax...*, Delbrückovu *Vergleichende Syntax*, Schwyzzerovu — Debrunnerovu *Griech. Grammatik*, Meillet — Vendryes, *Traité de grammaire comparée...*, I. c., Hirt, *Indogermanische Grammatik* VII, str. 9n.

¹⁰ Staročeské doklady jsou z archivu Ústavu pro jazyk český a staroslověnských jsou revidovány lexikálním materiálem Slovanského ústavu ČSAV.

¹¹ Srov. v čl. R. Mrázka, *K jednočlenným větám slovesným* (Kapitoly ze srovnávací mluvnice české a ruské 1956), str. 21 a 24 (kde i literatura), A. B. Šapiro, *Очерки по синтаксису русских народных говоров*, 1953, str. 136, a v práci Galkiny — Fedorukové uved. zde v pozn. 6, str. 131 aj.

kteřé jsem výše citoval, není tak jednoznačná. V úplnosti zní ono místo v staroslověnském textu podle čtení Mar, Zogr a As takto: *da bōdete synove otca vašego, iže estō na nebeschъ, ēko slъnъce svoje sijaatъ na zōly i blagy i dъžditъ na pravedъny i nepravedъny*. V podstatě totéž máme v řečt. *ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει . . . καὶ βρέχει*, ale s variantou relativního *ὅς* vedle spojky *ὅτι*. Kde je relativní *ὅς* ‚který, jenž‘, je konstrukce věty zcela jasná, ale staroslověnský text překládá řecké čtení se spojkou *ὅτι*. Má zde *dъžditъ na pravedъny . . . (βρέχει)* skutečně subjekt (*οἱ οὐρανοὶ*) anebo je neosobní? V řečtině biblické je situace obdobná: sloveso *βρέχει* je v klasické řečtině jen ve větách subjektivních, ale v řečtině pozdní je velmi často neosobní.¹² Chci upozornit přitom na jednu věc, která se snad může zdát upřilišněnou podrobností, ale je pro náš výklad zajímavá. Humanistický překlad Bezův překládá toto místo jinak než překlad Vulgaty. Beza přeložil citovanou větu vedlejší takto: *facit enim, ut sol suus exoriatur super improbos ac bonos et pluit super iustos et iniustos*; faktitivní význam řec. *βρέχει*, vycházíme-li z konstrukce s *ὅς* (srov. stě. *děščí buoh, točíš děšć pustí*, v. výše), rozložil na *facit enim a sol exoriatur et pluit*, tedy s významem, jako bychom v nové češtině řekli, že *slunce svítí a prší*, kde je *prší* ovšem rovněž neosobní,¹³ stejně jako lat. *pluit* u Bezy.

Proč jsem se u tohoto příkladu zdržel? Vidíme v starých fázích jazyků určité kolísání mezi „osobním“ a „neosobním“ typem — užívám tohoto starého termínu „verbum personale, impersonale (osobní, neosobní)“, abych se vyhnul náznaku určité interpretace; interpretace, na kterou poukazuje tento starý termín, není dnes už předmětem sporu.

Podívejme se na další typ, na který právě Zubatý v často zde citované studii upozorňoval, totiž *házelo nim po kostele*; je doložen v starším českém jazyce i v nářečích, zejména moravských, zvl. častý je nyní v ruštině v typu *лодка унесло (сепром)*. Syntakticky zde subjekt je, ale není obsahově jasný nebo nemůžeme nebo nechceme jej vyjádřit (v nové češtině je aspoň naznačen pronominálním *to*: za mor. *stromy lámalo* je čes. *stromy to lámalo*).¹⁴ Nechci zde vcházet hluboko a podrobně

¹² Srov. kromě uvedené již řec. mluvnice Schwyzera—Debrunnera, l. c., zejména Fr. Blas—A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, 10. vyd. 1959, str. 86 a 195.

¹³ Neosobní *prší* je v češtině dosti pozdní; archiv ÚJČ má je doloženo teprve z konce 16. století (*celej den pršelo i celou noc* ArchČ 29, 131 z r. 1591); v starší češtině je jen *děšć prší* (Vavřinec z Břez., Snář M 113a), *snieh prší* (Stě. lyrika, vyd. Vilikovským, 82) aj. — vedle podmětů zcela jiných. Doklady vesměs z archivu ÚJČ, srov. též I. Němec, NŘ 41 (1958), 201 n. — To, že v češt. *prší* nahradilo stě. *děšć*, má obdobu i jinde v tom, že právě názvy pro jevy přírodní se vyměňují, např. již výše uved. pozdně řecké (i novořecké) *βρέχει* (dříve jen subjektové s významem ‚benetzt‘) za starší *ἕει*, rovněž rus. *дождь идет*, serb. *kiša pada* jsou inovace.

¹⁴ Srov. J. Zubatý v uved. studii *Die „man“-sätze*, str. 514 = St. a čl. 471 n, nové české nářeční doklady v. u R. Mrázka v studii uved. v pozn. 11, str. 28; pro rušt., kde tento typ dosáhl velkého rozšíření, zřejmě nového, ale má staré kořeny, srov. ještě R. Mrázek v uved. studii str. 25 n. a nově zejména Galkina—Fedoruk, *Безличные предложения*, str. 134 n. a 141 n. (u obou i starší literatura; u Mrázka i doklady ze staré rušt., str. 26). — Vývoj instrumentálu v této

do výkladů etnografických, ale nelze přehlížet možnost, že mezi výkladem mytickým a tabuovým u typu *dščí, pluit* a u tohoto typu lze hledat spojitost. Čili pro nás typ *házel (to) jím...* a typ *dščí, pluit* jsou dva zřetelně diferencované typy. Ale díváme-li se na staré jazyky, kde typ stsl. *богъ дръждитъ* nebo stč. *bóh dščí* ap. a impers. *дръждитъ, dščilo*, obdobně jako řec. *ὁ θεός ὕει* a neosob. *ὑει* byly vedle sebe, lze předpokládat, že rozdíl mezi nimi nebyl tak ostrý, jak se vytvořil později, a že takovéto věty s vyjádřeným a „nevyjádřeným“ subjektem si byly mnohem bližší.¹⁶

K tomu ještě připojuji třetí typ 3. os. sing. s „nevyjádřeným“ subjektem. Je u nás dosud i v nářečních typech, např. *ten kraj uvidí u starých lidí*,¹⁶ nikoli *ten kraj se uvidí*. . . , jak by bylo v češtině spisovné i obecné. Na tento typ se všeobecným podmětem v 3. os. sing. ve své historické syntaxi češtiny snesl akad. Trávníček velmi mnoho příkladů.¹⁷ Je to jednak typ ve větách srovnávacích jako v Alx. *by ot břéha pláně taká, jakž by mohl dovrci s praka*, tedy jako dosud i novočeské *kam by kamenem dohodil*, jednak typ např. v Mil. *okolo toho města turkysov najde mnoho*, který je nám dnes cizí. Je zajímavé, že i Gebauer sám v Staročeském slovníku s. v. *najiti* opravil zde *najde* na zvrát. *najde se*. Na tento typ bylo by možno uvádět dost dokladů nejen z památek staročeských, ale i z jiných starých jazyků.¹⁸ Uvedu jen jediný klasický příklad ze Slova o polku Igorevě: *Jaroslavninъ glasъ slyšitъ*, kde je rovněž všeobecný podmět (= rus. *слышат*) a *glasъ* objektem; avšak první vydání z r. 1800 toto *slyšitъ* překládá *слышутся* a většina editorů *слышуть* opravují na sloveso reflexivní (např. ještě i Lichačevův text v akademické edici Литературные памятники 1950, čte *глас ся слышуть*, str. 26).¹⁹ Jinak starý typ se všeobecným podmětem v ruštině přešel častěji z 3. os. sing. do 3. os. plurálu než v subjektový typ reflexivní,²⁰ jaký je obvyklý v češtině aj.

konstrukci nás zde nezajímá. — R. Mrázek má pravdu, že tabuová a mytická motivace pro nevyjádření subjektu (třebaže s nevhodnou stylizací „tabuistické a mytické motivy“, str. 26) v dnešním jazyce neplatí a nelze ji přeceňovat, jak se dalo, ale sám uznává její význam genetický.

¹⁶ Tak např. soudil v podstatě i Delbrück ve své klasické *Vergleichende Syntax* I. c. — I Zubatý připouští možnost původního nerozlišování syntaktické platnosti u typu *pluit a házel jím* v uved. čl. str. 519 = St. a čl. 475.

¹⁷ Srov. J. Chloupek, *Syntax východomoravských nářečí*, rkp., Brno 1957, str. 22.

¹⁸ Fr. Trávníček, *Skladba* (Historická mluvnice česká 3, 1956), str. 32 n.

¹⁹ Srov. zejména v uved. práci Zubatého *Die „man“-sätze*, str. 478 n. = St. a čl. 438 n., kde je sneseno dost dokladů ze starých jazyků indoevropských, zvl. ze stid., řidč. ze střech. a lat. (*σημαλνει, legit* ap.), nečastý je i v strus. (srov. doklady rovněž řidké z listin u V. I. Borkovského, *Синтаксис древнерусских грамот*, 1949, str. 109; T. P. Lomtev, *Очерки по истор. синтаксису русского языка*, doklady na 3. sing. neuvádí); ve větách srovnávacích je dnes tento typ obvyklý v západních jazycích slovanských.

²⁰ S. P. Obnorskij, *Хрестоматия по истории русского языка* (ve vyd. z r. 1938 i 1952) otiskuje sice bez *ся*, ale vykládá *слышут* „значения возвратного глагола“ (I. vyd. str. 158, 2. vyd. str. 221).

²⁰ Rozdíl mezi novočeským typem *v továrně se pracuje* a rus. *на заводе работают* dobře vystihl R. Mrázek v čl. *K syntaxi věl s nestálým reflexivem v ruštině a češtině* v Sovětské jazyko-

K čemu směřuji? K tomu, nač určitým způsobem ukazuje už Bezův překlad. Na rozdíl od starší Vulgaty, která výše citované místo nechává (pro nás) ve dvojí možné interpretaci — nevíme, zjednodušeně řečeno, zda tam *pluūt* máme chápat jako personální nebo impersonální — tato neurčitost Bezovi v době humanismu už vadila právě tak jako nám. Musel se proto rozhodnout pro jedno nebo druhé jazykové chápání. Čili ve zjednodušující zkratce lze říci, že diferenciací tří typů: bezpodmětneho *prši*, typu s neurčitým podmětem *hází* (tzv. es-Satz) a se všeobecným podmětem v 3. os. sg. (tzv. man-Satz), které jsou v starých jazycích indoevropských značně rozšířeny, nebyla kdysi tak ostrá, ba snad ani neexistovala od původu a teprve dalším vývojem se vyvinula.²¹

Jistě lze namítnout, že takovýto výklad nevidí ještě mnoho překážek ve vývoji, ale zde mi jde jen o to, abych ukázal, že není tak jednoduchou věcí, řekneme-li, že jednočlenná věta je prius a dvoječlenná věta posterius. Ve skutečnosti sem vnášíme předpoklad diferenciací, která podle mého názoru může být až pozdější, nikoli primární. Zřejmě jednočlenných vět na jedné straně značně přibýlo, ovšem na druhé straně zase takovéto věty původně nevyhrocené se teprve rozlišovaly. Je zcela zřejmé, že reflexív. osobního pasíva jako *najde se a uvidí se* v češtině postupem doby značně přibýlo a že z věty, které bychom dnes interpretovali jako větu s všeobecným podmětem 3. osoby, vznikla věta se zcela zřetelným podmětem a osobním slovesem reflexívním s pasívním významem. Komparatistika nás zde učí, abychom si vývoj nezjednodušovali. I to, co jsem v referátu ve zkratce musel poněkud generalizovat, nám dostatečně ukázalo, že komparatistika nedělá naše úkoly jednoduššími, nýbrž právě naopak pomáhá odhalovat jejich složitost.

Něco obdobného můžeme vidět z aspektu vývoje *pasívní konstrukce* u náhrady *uvidí se* za starší *uvidí*. Je zřejmé pro nás — a lze to tvrdit s naprostou jistotou —, že pasívních konstrukcí v slovanských jazycích vývojem přibýlo, ovšem především vývojem spisovného jazyka psaného; v starším jazyce bylo těch pasívních konstrukcí méně. Ale přesto naprosto nemůžeme říci, že by pasívní konstrukce sama o sobě byla v slovanských jazycích jen novum. Vždyť různé pasívní typy, zejména tzv. neosobní, nacházíme doloženy od doby, kdy vůbec slovanské jazyky známe.²² Jde však — jak jsem už na začátku řekl — o různé využití těch typů. V starém jazyce českém máme určité pasívní typy, které v nové češtině nejsou možné. Je to např. známé *by jěno* v nejstarším cyklu legend.²³ Nemůžeme v nové češtině říci „bylo jeno“

vědět 3 (1952), str. 443 n., ale bez historické perspektivy. — S novočeským *vidí se za vidí* srovnaj i přechod lat. *legit v legitur*.

²¹ V tom se vracím do jisté míry k předpokladu H. Pedersena vysloveném v Zeitschr. für vergleich. Sprachforschung 40 (1907), 134 n., že všechny tyto tři naše typy (u Pedersena dva, protože typ *házeło jím*... neodlišuje od typu *pluūt*) tvořily původně jednu syntaktickou kategorii, ale u Pedersena výslovně bezpodmětanou, kterou srovnává s větou infinitivní.

²² Viz moje *Genera verbi v slovanských jazycích II* (1937), 90 n. et passim.

²³ *Pil. by na lov v hojněj čestí jěno*; srov. stpol. *wjano, szto* aj. v *Genera verbi* l. c. a v mém čl. o pol. *szto* v Poctě Fr. Trávníčkovi (1948) 155 n.

místo „jelo se“, ale víme, že tento typ neosobního pasíva má v některých slovanských jazycích značné rozšíření; jde o severorus. dialektickou oblast u typu *хожено, у волка удено* a o oblast typu pol. *dano herbatę*, která zabírá Polsko, Ukrajinu a částečně Bělorus; u sloves přechodných, jako *небом суждено*, je velmi rozšířen v mluvené i literární ruštině.²⁴ I toho typu pasíva jistě v historické době přibylo, zdá se však jistým, že má staré kořeny.

Dnes jej označíme jako konstrukci slovesnou. Vývojově není však tento typ tímto označením jednostranně vysvětlen. Když se podíváme na obdobná neutrální participia perfecti passivi ze stanoviska ještě širší komparatistiky, vidíme, že tento typ, promítneme-li ho do staré indičtiny, je substantivem verbálním. *Váhanam* shoduje se formou se slov. „vezeno“, ale významem odpovídá našemu „vezení“ („jízda“);²⁵ patří sem i lat. substantivum *iussum* „rozkaz“ (vlastně „rozkázáno“) ap. Můžeme pak být na rozpacích, jak takový typ chápat, nominálně či verbálně; tím docházíme až k hranicím verbálnosti a nominálnosti. Vidíme prostě, že dnešní naše chápání takového typu může být jiné, než bylo chápání staré.

Jisté zárodky typů pasíva jsou prastaré, ale spojení v jednotný typ pasívní a jeho rozvoj je otázkou pozdějšího vývoje. Bylo by možné namítat, že výkladem o pasívu překračuji hranice nauky o větě, ale pasívní konstrukce patří k základní konstrukci větné.

Chci se dotknout ještě jiné otázky, o které se už na konferenci mluvilo (v. zde str. 21, 24), totiž otázky sponovosti a bezesponovosti při jmenném predikátu a v složeném préteritu. Souhlasím s tím, co zde již řekl s. Horálek, že v nejstarších fázích slovanských jazyků — vždycky jsem to tak v universitním čtení vykládal — byla vedle sebe sponovost a bezesponovost; o tom nemám pochybnosti a mohli bychom to ukazovat na celé řadě starých jazyků indoevropských, ale nemohu to zde dopodrobna rozvíjet.²⁶ Co se týče vývoje, můžeme říci ve zkratce, stejně jak to zde

²⁴ Srov. *Genera verbi* I. c. — Pro rus. typ *хожено* srov. ještě Šapiro, *Очерки по синтаксису русских народных говоров*, 142 n. (doklady severorus.), nejpodrobněji u V. I. Borkovského *Синтаксис древнерусских грамот* 1949, 77 n. s určením oblasti, dále u Galkiny — Fedorukové, *Безличные предложения* str. 260 n. (neurčuje oblast, ale jde o doklady severorus.) a o obecně rus. neosobním pasívu ib. 256 n. Doklady s předmětovou vazbou jsou v ruštině lid. i spis. řídké, ale jsou i doklady staré, srov. u Borkovského op. cit. 73 n. a u Lomteva, *Очерки*, str. 280 n., kde jsou kontaminovány s nekongruentním predikátem v středním rodě, ať jde o oblast běloruskou a novgorodskou. — Další literaturu v. u R. Mrázka v uved. čl. v pozn. 11, Kapit. na str. 45 a staré rus. doklady v jeho čl. v Trávníčkově sborníku (*Studie ze slovanské jazykovědy* 1958), str. 37. Oblast i míru rozšíření obou typů ve východoslovanských nářečích nejnověji dobře určuje a dokládá V. A. Matvejenko v čl. *Страдательно-безличный оборот в говорах восточно-славянских языков*, *Slavia* 29 (1960) 350 n.

²⁵ Srov. *moji Genera verbi* II, 121 a *Исследования по синтаксису старославянского языка* (Praha 1963).

²⁶ Podrobně tuto otázku rozvíjím v připraveném kursu o jednoduché větě — v. zde v diskus. příspěvku na str. 308; v základě je to názor shodný se Šachmatovovým (*Синтаксис русского языка*, vyd. 1941, str. 179 n.).

uvedl již s. Horálek, že některé jazyky si vybraly typ čes. *jsem zdrav*, jiné typ rus. *ja zdorov*.²⁷ Ale přitom nesmíme přehlížet — bylo to zde již také řečeno v diskusi —, že tam, kde je dnes pravidlem bezesponový predikát, je závazný pronominální subjekt. Nesouhlasím však s tím, že pronominální subjekt nahrazuje verbalizaci, jak se někdy vykládá. To není verbalizace. Jde jen o to, že tam, kde je pravidlem bezesponový predikát, vzniká jiný typ realizace predikačního vztahu (totiž závazným vyjadřováním subjektu) — to však není správné nazývat verbalizací, jde o predikaci. Chtěl jsem naznačit jen jednu věc: vidíme i na tomto případě, že nemůžeme kterýkoli jev izolovat. Kdybychom mluvili o stavu i vývoji sponového a bezesponového predikátu beze zřetele a bez souvislosti s vývojem vyjadřování subjektu, neinterpretovali bychom tento vývoj a stav správně; vyjadřování subjektu s tím těsně souvisí.²⁸ Někdy se naznačuje, že i v češtině máme takový typ, totiž bezesponový predikát spojený s pronominálním subjektem, protože můžeme říci *já přišel, my přišli*.²⁹ Nehledíme-li k tomu, že „jsem“ ve výrazu *přišel jsem* je sponou jen historicky, nelze klást mezi ruským pravidelným typem bezesponovým (i préteritem *я пришел*) a okazionálním typem českým rovnítko. Uvidíme to z tohoto: můžeme říci *já přišel včas a ty pozdě*, ale nemůžeme říci „ty přišel pozdě“, ani ve spisovné ani

²⁷ Liším se tím od posledního českého výkladu této otázky, který přinesl R. Mrázek v čl. *Nominální věty neslovesné v staré ruštině* ve sborníku Trávníčkově (Studie ze slovanské jazykovědy 1958), str. 29 n., i od výkladu A. I. Isačenka v stati *О „категории состояния“ в славянских языках* v čas. *Вопросы языкознания* 1955, č. 6, 48 n., zejména 57 n., s nímž R. Mrázek polemizuje. — R. Mrázek správně sice konstatuje, že „pro slovanštinu předpisemného období můžeme pak předpokládat koexistenci dvou výrazových způsobů, čistě jmenného a s přítomnými tvary *есь, еси...*“ (str. 31), ale vlivem nedávného objevného období indoevropéistiky a české syntaktické školy jednostranně uznává původnost typu bezesponového a v ruském bezesponovém predikátu vidí „kontinuitu původního, starobylého ide. stavu“ (třebaže dodává: „ne sice naprostou a přímočarou, přesto však nepřetržitou a širokou“, ib.) — A. I. Isačenko naopak — ne bez vlivu jak starší ruské tradice, tak nového omezení nominálního predikátu v stati *Benvenistově vyšlé* v BSL 46 (1950) — vychází z předpokladu, že „в общеславянском языке обычными типами предложения были предложения глагольные...“ a vidí ve východoslovanském typu bezesponovém innovaci (str. 58). — Тип ruský, resp. východoslov., ovšem innovací je, ale v jiném smyslu, totiž tím, že převládá, resp. že zanikla konstrukce s nevyjádřeným subjektem, kde v starší ruštině byla spona (srov. *Ломтев, Очерки*, str. 38 n.), a dále tím, že se stal predikátem výslovně zařazeným do prézentu a členem časové řady (*я здоров, я был здоров, я буду здоров*) na rozdíl od časově nezařazeného bezesponového predikátu v jazyce starém; na to správně R. Mrázek ukazuje a v tom lze vidět jeho „verbalizaci“. — Podrobně celou otázku sponového a bezesponového predikátu (i složeného préterita) s rozbořem bohatého materiálu probírá *Борковскій, Синтаксис древнерусских грамот*, str. 188 n. a 163 n. i *Ломтев, Очерки*, str. 38 n.

²⁸ To správně zdůrazňuje *Ломтев, Очерки*, l. c., opíraje se o rozbor *Борковského* l. o.

²⁹ Srov. *Fr. Trávníček, K českým a ruským určitým tvarům slovesným* ve sb. *Kopeckého* (Rusko-české studie, Praha 1960) str. 69 n.; soudí, že čes. typ. *já to nečel* je morfologicky stejný útvar jako v ruštině, jen využití je různé, v češtině citově aktuální (str. 71), a o rozdílu mezi 1. a 2. osobou nic neříká.

v obecné češtině, jenom *ty jsi přišel pozdě, tys přišel*. . . ; rovněž lze říci *my přišli včas a vy jste zaspali*, nikoli „*vy zaspali*“.³⁰ V češtině typ bezesponový okazionálně existuje (*otec ještě nemocen?, ty už zdráv?* ap.), ale s velmi úzkým omezením (v präteritu nepostihuje ani celou základní paradigmaticku). Tedy i takové podrobnosti nás upozorňují na to, jak srovnání slovanských jazyků nás učí, abychom na jedné straně nedělali ukvapené závěry, a na druhé straně bychom nevytrhávali jevy z dalších a dalších souvislostí.

Jako poslední příklad chci uvést na konkrétní ilustraci složitost vývojového postupu u konstrukcí participiálních a infinitivních.

Je to známé dvojverší z cyklu nejstarších legend, z legendy o Jidášovi:

řka: Kakt svými hrd jest ščěpy!

Mní se se mnú viežě cěpy

Po slovese *mníti* je zde vazba participiální. Natolik jsme dnes poučení ze zpracování historické české syntaxe, že pro starou češtinu, a v tomto typu i pro ostatní staré jazyky slovanské, je to konstrukce zcela obvyklá.³¹ Ale máme např. u téhož slovesa *mníti* v próze 14. stol. také vazbu jinou *mněl jsem vás snopy vázati* (EvOl. 115), vazbu infinitivní.³² Stejně bychom nemuseli dlouho hledat a našli bychom vazbu vedlejší větou: *mněl (súdil), že jste vázali snopy*. — Vidíme zde konkurenci tří typů — participiální vazby, infinitivní vazby, vedlejší věty. Bylo by pro nás jistě velmi lákavé seřadit ja do historické řady vývojové. Je ovšem jasné, že takovýto typ participiální vazby je starý a že užití infinitivu po slovesech *sentiendi et declarandi* je v slovanských jazycích, pokud se vůbec vyskytá, *novum*.³³ Ovšem týká se to jen užití infinitivu u tohoto typu, jinak víme, že infinitivní konstrukce jsou v slovanských jazycích rovněž velmi staré. Čili i zde musíme srovnávat staré i soudobé jazyky slovanské, abychom mohli říci, co je *prius*, co je *posterius*. Vývoj infinitivu je neobvyčejně složitý a musíme velmi opatrně srovnávat různé jazyky slovanské, poněvadž vidíme v infinitivu jednu věc: infinitivních konstrukcí v jednotlivých slovanských jazycích ubývá i přibývá. Jsou určité typy, které přecházejí v jiné typy, např. infinitiv účelový.³⁴ Na druhé straně např. po slovesech *sentiendi et declarandi* infinitivu přibývá, ale jen v některých slovanských jazycích, jak jsem již uvedl. Také participiální konstrukce mají svůj vývoj, který není jednoduchý; už jsem o něm mluvil na jiných přednáškách,³⁵ nechci to proto znovu rozvádět. Historickosrovná-

³⁰ Fr. Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny II* (2. vyd. 1951) tu možnost vynechat *jsem, jsme* v 1. os. präterita konstatuje v § 554₆ a 679₆, ale mlčí o 2. osobě.

³¹ Srov. J. Gebauer, *Historická mluvnice česká IV*, str. 597; Trávníček, *Skladba* (Historická mluvnice česká 3, 1956), str. 185 n.

³² Gebauer, op. cit., str. 330 a 580.

³³ Srov. Gebauer, op. cit., str. 330 a 580.

³⁴ Srov. Trávníček, *Skladba* (Historická mluvnice 3), str. 168 a 174.

³⁵ Viz referáty cit. v pozn. 1: a) str. 84 n. a b) str. 155 aj.

vacím rozbořem lze ukázat, že určité konstrukce participiální jsou staré, ovšem tím netvrdíme, že úplně zmizely. Participiální vazby jsou ve většině slovanských jazycích doposud, ale mají poněkud jinou, dnes specificky syntaktickou a zvláště stylistickou úlohu; na rozdíl od toho patří infinitivní konstrukce stále k neutrálním prostředkům jazyka, i když zde jistá výměna nastala. Ani tuto výměnu nemůžeme zachytit jen z historie jednoho jazyka, nýbrž právě jen srovnáváním jazyků různých.

Dotkli jsme se otázky „starší — mladší, prius — posterius“, studium srovnávací nás zde nutí ke značné opatrnosti. Např. kdybychom srovnávali u typů *poznej sebe samého* — *poznej se sám* jen staré doklady české s novými, zjistili bychom, že v starém jazyce je právě hodně dokladů *poznej sebe samého*, ale v novém převaha typu *poznej se sám* a zřídka vedle toho *poznej sebe samého*, ale bylo by nesprávné, činit z toho závěry o prvním typu jako starším. Jdeme-li do nejstarších slovanských jazyků jiných, zejména do jazyka nejstarších památek staroslověnských, srovnáváme-li rozvrstvení obou typů v starých památkách českých a ještě jasněji polských, je zcela jasno, že prius je zde ten typ *poznej se sám*, který je dnes ve většině slovanských jazyků běžný (kde *sám* kongruuje se subjektem a ne s objektem). A přesto máme určité období, kdy v některých slovanských jazycích značnou měrou proniká typ druhý (kromě češtiny nejvíce v lužické srbštině a slovinštině).³⁶ Na tomto drobném příkladu chci zdůraznit jednu důležitou věc: musíme stále myslet také i na interferenci cizího jazyka. V našem případě jde v staré češtině zcela zřejmě o interferenci latiny, která zasáhla do vývoje spisovného jazyka, ale jazyk mluvený si udržel starou podobu a k ní se zase vrátil.³⁷

Že interference cizího jazyka do vývoje syntaxe zasahuje, o tom bude ještě na této konferenci mluvit s. doc. Bauer.³⁸ Je to věc konečně jasná. Mohli bychom ji dokumentovat dalšími a dalšími příklady. Musíme si však být vědomi, že právě komparatistika pomáhá nám osvětlit, co můžeme pokládat za interferenci cizího jazyka a co ne. — Třeba ovšem interferenci vždycky chápat v tom smyslu, že přijímající jazyk je vlastně aktivní, kdežto jazyk dávající je vlastně pasivní.

Dále nás poučuje tento drobný příklad o druhé důležité věci, o které budeme mluvit na naší konferenci později (v. zde na str. 311 n.), že je totiž nutno stále sledovat i dnešní mluvený jazyk a nářečí a že ona jsou stejně důležitým pramenem a ko staré doklady.

Na závěr si klademe otázku: V čem tedy máme vidět smysl komparatistiky?

³⁶ Podrobněji vývoj a rozložení těchto typů jsem popsal a vyložil ve svých *Genera verbi v slovanských jazycích I* (1928), 173 n., srov. i ve sborníku *Исследования по син. старослав. языка* (Praha 1963).

³⁷ Obecně na tento možný zvrat ukázal zvláště Bulachovskij ve stati *К соотношению грамматических отношений славянских литературных языков* v *IzvOtdLitJaz.* 10 (1951), str. 37 n = český překlad v *Sovětské vědě — jazykovědě I* (1951), str. 39 n.

³⁸ Srov. i stať J. Bauera *Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků* ve sborníku *Čsl. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů* (1958), str. 73 n.

Jak jsem řekl na začátku, nevidím cíl historickosrovnávací metody jen v tom, že pomáhá rekonstruovat východisko. Netvrdím, že je pro nás irelevantní; i to je pro nás důležité, ale je to jen jeden z cílů komparatistiky. K otázce rekonstrukce východiska můžeme být nadto někdy velmi skeptičtí; komparatistika, zvláště ve 20. století, se staví k zjednodušeně pojatému východisku značně skepticky, a právem. Sám jsem v uvedených příkladech, např. v otázce sponovosti a bezsponovosti jmenného predikátu, ukázal, že mohlo být i východisek několik, z nichž si pak vývoj jednotlivých jazyků vybral jedno. To je názor, který v podstatě hlásal prof. Zubatý a celá naše škola. Ovšem naprosto se tím nechceme vracet k staré komparatistice, která dnešní diferenciace promítala často proto do minulosti. Ale jde nám o to, že taková představa vždy jediného východiska pro vývoj různých typů je zřejmě zjednodušující a že smysl komparatistiky je vlastně v dobrém, nezjednodušeném postižení skutečného vývoje. Takto chápaná komparatistika určitým způsobem zbystruje naše pozorování tak, abychom historickou linii neviděli zjednodušeným způsobem, abychom viděli různé možnosti vývojové. Nemůžeme s jazykem dělat experimenty a říci, že za takových a takových podmínek dojde k takovému výsledku a za jiných podmínek, které si jako v chemii nastavíme, dojde k jinému. Avšak právě shoda nebo různost vývojových výsledků v několika jazycích nám nahrazuje možný experiment; ukazuje nám, že za jistých, více nebo méně postřehnutelných podmínek nastává někdy jiný vývoj. Neboli „*prius*“ východiska nepředpokládá vždy jen jediné „*posterius*“, nýbrž výsledků může být více a jejich výběr — nechci říci, že je úplně nemotivovaný — je často podmíněn jinými jevy toho jazyka a jejich souvislostmi, ale nelze vyloučit ani náhodnost; náhoda podle marxistické dialektiky je doplněním nutnosti, s níž je vzájemně spjata.

Komparatistika nás chrání před nebezpečím zjednodušených závěrů z faktů samých. Uvedu na to příklad, zdánlivě zcela banální, který nám ukazuje, jak komparatistika nás v jisté situaci chrání před zjednodušujícími závěry.

Byla provedena za účelem zkoumání jazyka pro strojový překlad analýza určitého počtu matematických textů. Bylo analyzováno 5000 slovesných tvarů a přesně statisticky vyšlo, že nejfrekventovanější tvar je 1. os. pl., má přes 2000 dokladů; v jednotlivých třídách slovesných je obraz nejednotný.³⁹ Představme si, že by šlo o rozbor starých památek a že bychom ze zkoumaného jazyka měli jen matematické texty: došli bychom k závěru, že v onom jazyce byla převaha 1. os. pl. Nám i těm, kteří provedli uvedenou analýzu, je ovšem zcela jasné, že frekvence 1. os. pl. je podmíněna charakterem matematických textů, kde se často opakuje typ *odečteme, sečteme, zmnožíme...*, jde o věty se všeobecným podmětem. Je tedy jasné, že se podle povahy textu dostanou určité výsledky. Korigujeme je rovněž „komparatisticky“, totiž srovnáváním se svým vlastním povědomím jazykovým. Nechceme ten fakt o frekvenci 1. os. pl. v uvedených textech negovat, ale vidíme, že ho nemůžeme inter-

³⁹ Srov. D. Konečná v *Slově a slovesnosti* 22 (1961), str. 40.

pretovat takovým způsobem, abychom z něho dělali obecný závěr. Jistě by se to mohlo zdát banální, ale promítneme-li si takovouto situaci do minula, je vidět nebezpečí pouhého materiálu. Vždyť máme pro minulé jazyky často texty tematicky velmi omezené, a kdybychom neměli možnost komparace, zvláště u některých jazyků, mohli bychom se dopustit mnoha chyb, které by se blížily k tomu, jako bychom někoho chtěli přesvědčovat, že dnešní čeština má jako nejčastější typ 1. os. pl. a ne 3. osobu.

V tom je význam komparatistiky pro historický vývoj. Komparatistika nám jistým způsobem poskytuje regulativ, abychom historický vývoj viděli sice jako zákonitý, ale zákonitý v mnohem širších souvislostech, než to lze mnohdy vidět jen v rámci jednoho jazyka, i když je dobře dokumentován, jako je např. vývoj češtiny nebo ruštiny (proto jsem zde vycházel především z faktů ve vývoji těchto dvou jazyků). Vývoj jednoho jazyka bez komparatistiky může vésti k značnému zjednodušení, právě v otázce motivovanosti a nemotivovanosti vývoje. Jistě — obecně řečeno — ve své podstatě vývoj jazyka není nemotivován; je motivován tím, co chceme, resp. máme vyjadřovat. Musíme si však uvědomit, že vývoj jazykových prostředků sám motivován není. Motivován je jistým způsobem v těch typech, které jsou průsečíkem základních významů syntaktických a jejich prostředků, tam motivován je a může být, ale musíme být velmi opatrní při jeho interpretaci. Nesmíme zapomínat, že existuje také motivace uvnitř jazyka, že existuje také dialektika vývoje uvnitř jazyka samého; na tuto dialektiku se právě někdy zapomíná.

Naši mladí lingvisté, zvláště rusisté, poslední dobou intenzivně pracují na konfrontaci současných jazyků, zejména češtiny a ruštiny; je na nich, aby nám sami cíle konfrontačního studia vyložili. Sám zde řeknu aspoň toto: důležitost analýzy současného jazyka vystupuje nyní zvláště do popředí,⁴⁰ ale opět zase analýza jednoho jazyka, která je prováděna jen z hlediska tohoto jazyka, může se dopustit řady chyb. Konfrontace nám značně tu pomáhá — jako komparatistika při výkladu vývoje jazyka — nehledíc ani na to, že konfrontace současných jazyků nám též osvětluje jistým způsobem i jejich vývoj.

Uzavřít chci svůj výklad takto: Jak vidíme, komparatistika není nějakým úsekem nauky o jazyce; je jen určitým postupem, který není samoučelný, který je jenom nástrojem, pomocníkem pro interpretaci jak vývoje jednotlivých jazyků, tak i současného stavu. Ale tím, že jej nazývám postupem pomocným, nechci ho snižovat; svou úlohu má, důležitou úlohu i při této služebnosti. Vývoj jednoho jazyka a interpretace jeho stavu je zvláštním předmětem lingvistiky; komparatistika je jenom metodou, která k řešení obou těchto úkolů lingvistiky podstatně přispívá.

⁴⁰ Srov. např. jen sborník *Problémy marxistické jazykovědy* (1962), v tisku, anebo aspoň statí v *Slově a slovesnosti* 22 (1961), str. 77 n.